

УДК: 316.7

¹Мааткеримов Б.А.

доцент

Мааткеримов Б.А.

доцент

Maatkerimov B.A.

associate professor

²Туратбек кызы Жазгул

доценттин милдеттин аткаруучу

Туратбек кызы Жазгул

и.о.доцента

Turatbek kuzu Zhazgul

acting docent

¹Билим берүүдөгү заманбап информациялык технологиялар институту

Институт современных информационных технологий в образовании

Institute of Modern Information Technologies in Education

²Эл аралык жогорку медициналык мектеби

Международная высшая школа медицины

International Graduate School of Medicine

КООМДУК ЖАШООДОГУ ИДЕОЛОГИЯНЫН НЕГИЗГИ ОРДУ ГЛАВНОЕ МЕСТО ИДЕОЛОГИИ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ THE MAIN PLACE OF IDEOLOGY IN PUBLIC LIFE

Аннотация. Бул макалада коомдогу идеологияны пайда кылуу анын (идеологиянын) буга чейинки теориясын кайрадан илимий өңүттө концептуалдуу анализ кылуу менен анын объектилерин толук кандуу иликтөө менен гуманитардык илимдердин изилдөө проблемалары каралды.

Негизги сөздөр: коом, идеология, феномен, философия, экономика, инсан, маданият, калыптануу, социалдык.

Аннотация. В данной статье рассмотрены возникновение идеологии в обществе, концептуальный анализ предшествующей теории идеологии в научном аспекте, с полноценным исследованием ее объектов, исследовательские проблемы гуманитарных наук.

Ключевые слова: общество, идеология, феномен, философия, экономика, личность, культура, формирование, социальный.

Abstract. This article examines the emergence of ideology in society, a conceptual analysis of the previous theory of ideology in the scientific aspect, with a full-fledged study of its objects, and research problems in the humanities.

Keywords: society, ideology, phenomenon, philosophy, economics, personality, culture, formation, social.

Ааламдашуу шартында буга чейин болуп көрбөгөндөй өтө ыкчам өзгөрүүлөргө туш болгон ар кандай коомдук түзүлүштөр өздөрүнүн ордун табууда чоң кыйынчылыктарга дуушар болууда. Мындай шартта идеология феномени зор саясий жана илимий мааниге ээ. Саясий-экономикалык реформаларга байланышкан социумдагы жашоонун руханий, социалдык чөйрөлөрүндөгү терең өзгөрүүлөр коомдук аң-сезимди учурдун талабына ылайык кардиналдуу өзгөртпөсө саясатта жана экономикада ийгиликтерге жетишүү мүмкүн эместигин тастыктоодо. Коомдук аң-сезимдин жаңылануусунда идеология негизги ролду ойнойт. Себеби, өткөөл мезгилде социумдагы бардык социалдык катмарлар өздөрүнүн ордун, багытын аныктоодо идеологияга муктаж. Мындай учурда жаңы идеологияны иштеп чыгуу зарылчылыгынын пайда болушу - мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Коомдогу идеологияны пайда кылуу анын (идеологиянын) буга чейинки теориясын кайрадан илимий өңүттө концептуалдуу анализ кылуудан башталат. Анткени, идеология коомдук аң-сезимдин элементи катары индивиддердин социумдагы жүрүм-турумуна, психикалык абалына түздөн-түз таасир этүүчү фактор болуп саналат. Айтылган маселелердин ырааттуу чечилишинде коомдун руханий чөйрөсүндө пайда болгон боштукту толуктоо муктаждыгы идеологияга жана аны иштеп чыгуудагы негизги максат ар бир инсандын кызыкчылыгын чагылдыргын идеяларды иш жүзүнө ашыруу менен алардын укуктарын сактоо. Себеби, илимий негизде аныкталган идеологиялык багыттарга, баалуулуктарга таянуу, өткөөл мезгилде коомдук башкарууну жогорку деңгээлде уюштурууга, ошондой эле базар экономикасынын объективдүү закондорун рационалдуу пайдаланууга ийкемдүү шарт жана өбөлгө түзө алат. Учурдагы геосаясий, мамлекеттик, этникалык маселелер коомдук идеологияны илимий-теориялык негизде иштеп чыгуунун тарыхый зарылчылыгын тастыктап турат. Идеология - ой жүгүртүүнүн абстрактуу-теоретикалык

деңгээлинде өсүп-өнүгүп туруучу реалдуу руханий процесс жана коомдук аң-сезимдин компоненттеринин бири катары, анын негизги функциясы учурдагы баардык саясий кыймылдарды, күчтөрдү камтуу менен өлкөнүн келечектеги өнүгүүсүнүн багытын аныктоочу каражат, күч болуп саналат. Бул албетте, көпчүлүктүн дүйнөгө болгон илимий көз карашын өркүндөтүү менен ишке ашырылуучу процесс.

Идеология деген эмне анын калыптануусу, маңызы эмнеден көз каранды? Идеологиянын көп түрдүүлүгү жөнүндө сөз кылууга болобу? Эмне үчүн XXI кылымда “идеологиялуулук”, “идеологиялык”, “идеология” деген түшүнүктөр коомдук аң-сезимдин, жамааттык иш аракеттин, социалдык мамилелердин абалынын өзгөрүүлөрүнүн динамикасын мүнөздөөчү фактор катары каралып жатат? «Идеология» феноменин бүгүнкү күндөгү коомдук жашоонун алкагында карай турган болсок, суроолор мындан да көбүрөөк пайда болушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу идеологияны коомдук илимдердин фундаменталдуу түшүнүктөрүнүн катарына киргизүүгө болот. Идеология феноменинин кубулуштары жана факторлору, анын объектилерин толук кандуу иликтөө гуманитардык илимдердин (философия, этика, дин тарыхы, маданият теориясы жана тарыхы, ж.б.) изилдөө проблемаларына айланды. Ал эми, идеологиянын мыйзамдары, принциптери, өнүгүү механизмдери жана анын ар кандай образдары, символдору, идеялары, мотивдери, идеологиялык чөйрөнү өзгөртүүгө жөндөмдүү болгон себептери социалдык илимдердин (социология, экономика, саясат таануу, экология, этнология ж.б.) энчисине таандык. Коомдук илимдерди мындай бөлүштүрүп караганыбыздын себеби, социалдык болмуштун конкреттүү бир сферасына багытталган тигил же бул илим «идеология» феноменинин динамикасын ар тараптуу изилдөөдө белгилүү бир деңгээлде кыйынчылыктарды жаратат. Ошондуктан, биз бул маселени башкача («идеологиянын философиясы» деген) өңүттө изилдөөгө аракет кылууну максат кылдык.

Бул максаттын ырааттуу чечилиши үчүн биз идеология феноменине коомдук илимдердин ар биринин берген аныктамаларына кыскача токтолууну туура көрдүк. Маселен, социологиялык өңүттө берилген аныктамаларды карап көрөлү: «Идеология (грекчеден *idea*- представление *logos*- сөз, билим, окуу) – коомдук болмушту социумдагы социалдык топтордун, катмарлардын, улуттук түзүлүштөрдүн кызыкчылыктарынын негизинде концептуалдуу теориялык иликтөөгө алган идеялардын, көз караштардын ой-пикирлердин системасы.

Идеология индивиддердин саясий-социалдык ишмердүүлүктөрүнүн жемиши, о.э. руханий өндүрүмдүүлүктүн же болбосо маданияттын курамдык бөлүгү болуп саналат. Структуралык жактан идеология саясий теориялардан жана идеялардан, коомдук баалуулуктардан, саясий өнүгүүнүн концепцияларынан жана саясий программалардан о.э. саясий символдордон турат» - деп Д.Т. Жовтун аныктама берет. Бул аныктамага өзүбүздүн пикирибизди айтуудан мурда дагы бир ой-пикирге кайрылып көрөлү: «Идеология кандай гана мүнөзгө ээ болбосун (коомдук болмушту туура, туура эмес, билип- билбей чагылдырган идеялар) - эң оболу ал көйгөйлүү социалдык реалдуулуктун маңызын камтыган карта жана матрица болуп саналат, дал ошолордун негизинде жамааттык аң-сезим калыптанат. Канчалык деңгээлде ошол карта, матрица өздөрүнүн объектилерине дал келет, ал өзүнчө маселе» - дейт англиялык окумуштуу К. Гирц. Жогоруда келтирилген аныктамалар биздин көз карашта идеология феноменинин көп кырдуулугун гана чагылдырууда.

«Идеология» термини француз философу жана экономисти А.Л.К. Дестют де Тра-си тарабынан саясат, этика ж.б. түшүнүктөр үчүн туруктуу негизди түптөндүрүүгө мүмкүндүк түзгөн идеяларды аныктоочу окууларды (учения) белгилөө максатында киргизилген. Ушундай эле мааниде идеология жөнүндө француз материализминин жана сенсуализминин өкүлдөрү жазышкан. [4, 67].

Маданият менен идеологиянын ортосундагы диалектикалык байланышты Б.С. Ерасов төмөндөгүдөй түшүндүрөт: «Маданият – бул өзүнүн мазмунун, структурасын камтыган өзгөчө сфера жана ишмердүүлүктүн формасы, ошол эле учурда ал (маданият) болмуштун башка чөйрөлөрүнө жана социалдык мамилелерге, саясатка таасирин тийгизе алат. Маданият, ички өзгөчө структурага ээ болгон ар кандай коомчулуктардын пайда болушун шарттаган чөйрө жана коомдук мамилелердин калыптанышынын башкача ыкмасы болуп саналат».[5, 36]. Ошентип маданият менен идеологиянын жалпы байланышкан жери: биринчиден - руханий чөйрө жана руханий ишмердүүлүк, башкача айтканда, идеология менен маданият дал ушул руханий мейкиндикте пайда болушат; экинчиден - Б.С. Ерасов маданияттын структурасын төмөндөгүдөй компоненттерден тураарын белгилейт - мифология, дин, идеология, илим, көркөм маданият». Тактап айтканда, идеология маданияттын курамдык бөлүгүн түзүп калат. Ал эми идеология менен маданияттын ортосундагы айырмачылык жөнүндө Б.С. Ерасов ошол эле өзүнүн эмгегинде мындай деп жазат: биринчи айырмачылыгы - ал феномендердин калыптанууларынын ыраатуулугунда. Эң алгач маданият, андан кийин дин, ал эми идеология болжол менен XIXк. башында пайда болгон. Экинчи айырмачылыгы – идеология менен маданияттын өнүгүү динамикасына байланыштуу». Тактап айтканда, бул окумуштуунун ою боюнча идеологиянын өнүгүшү абдан бат энергиялуу, ал эми маданият болсо инерциалдуу мүнөзгө ээ.

Бүгүнкү кыргыз коомчулугундагы идеологиянын калыптануусунун динамикасында эки багыттуу компоненттерди байкоого болот: биринчиси-элдин менталдык, этнопсихологиялык сапаттары миң жылдар бою сакталып келген баалуулуктардын системасы менен шартталган; экинчиси-сырткы ааламдашуу, интеграция, вестернизация ж.б. процесстердин күчтүү таасири астында пайда болгон компоненттер менен өзөктөшүп турат. Бирок, айта кетчү нерсе

ошол салттуу баалуулуктардын негизинде же базасында кыргыз элинин аң-сезиминин идеологиялык трансформацияланышы жүргүзүлөт. Айрым сырткы маданияттардын кээ бир элементтери улуттук идеологиянын өзөгүнө сиңип, коомдук аң-сезимде идеялардын кагылышуусун жаратышы мүмкүн. Мындай учурда трансформация процесси өтө оор кубулуштар менен коштолоору белгилүү. Сырткы процесстердин зор таасирине карабастан идеологиянын негизги уңгусу, маңызы оңой-олтоң өзгөрүүгө дуушар болбойт. Аталган туруктуулук кыргыз элинин аң-сезиминин идеологиялык мейкиндикте кандайдыр бир абалдан экинчи абалга өткөндүгүн илимий өңүттө анализ жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

Хронологиялык жактан кайсы мезгилде идеологиянын пайда болгонун айтуу оор маселе. Мурунку Советтик доордо айрым окумуштуулардын (К. Уледов, В. Иванов ж.б.) ою боюнча идеология коомдо тап пайда болгондо жаралган, анткени ал (идеология) тигил же бул социалдык топтун саясий кызыкчылыгын жактайт. Ал эми Батыш окумуштууларынын баамында идеология адам баласынын дүйнөгө болгон көз карашы пайда болгон учурда эле түптөлгөн. Батыш ойчулдары “эгерде социалистик коомдон кийин коммунистик түзүлүш пайда болсо анда идеология да жок болууга дуушар болобу” деген суроону коюп келишкен. Бирок, бул маселе ушул күнгө чейин талаш-тартышты жаратып келет. “Идеология таптык мүнөзгө ээ эмес, ал дүйнөгө болгон көз караштын компоненти” деген бүтүмдү көпчүлүк окумуштуулар жактайт.

Кыргыздардын көчмөнчүлүк жашоо образын аркалагандыгына байланыштуу алардын идеологиялык аң-сезими мифтик-диний деңгээлден башка тепкичке трансформацияланганын байкоо үчүн кыргыздардын элдик оозеки чыгармаларына кайрылуу абзел. Алардын ичинен эпостор идеологиянын принциптерин, идеяларын өзүнө камтып коомчулуктун аң-сезимине таасирдүү күчкө ээ болгон. Айрыкча бааты-

рдык эпостордо идеология көркөм образдардын, персонаждардын иш аракети аркылуу өз функциясын аткарган. Эмпирикалык деңгээлдеги идеология коом мүчөлөрүнүн ар бирине түшүнүктүү, жеткиликтүү боло алган. Себеби, эпостогу көркөм образ эмоционалдык жана психологиялык таасир берүүдө күчтүү касиетке ээ болгон. Оозеки чыгармачылыктын бул формасындагы метафоралар, гиперболалар угуучулардын кабыл алуусунда ийкемдүү шарт түзсө, ал эми эпосту айтуучулардын таланты, үндөрүнүн тембри, кыймыл аракеттери, ритмдери ж.б., ар бир индивиддин аң-сезимин психологиялык деңгээлдеги бир ыргакка келүүсүн камсыздаган. Ушул өңүттө «Манас» эпосун кыргыз элинин руханий өнүгүүсүндөгү теңдешсиз баалуулукту, кыргыз элинин өткөн доордогу жашоосу жөнүндөгү маалыматтарды сактап калган кылымдарды байланыштырган көпүрөнүн кызматын аткарган, коомдук эс-тутумду (социально-коллективный память) камсыз кылган идеология деп атоого толук негиз бар.

Кыргыздардын улуттук идеологиясы негизинен эпикалык чыгармаларда жашаган. Алар социалдык эстафета катарында муундан-муунга берилгендигинин натыйжасында бүгүнкү күндө бизге ал идеологиялык баалуулуктардын четин да коротпой жеткирген.

Руханий мурас (элдик казна) - жеке инсандын эмес, жалпы эле коомдун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы. Жамааттын эс-тутуму гана аң-сезимдин убакыты жана мейкиндигинде идеологиянын, тарыхый окуялардын сакталышына о.э. трансформацияланышына шарт түзө алат.

Адамдын ойлом мүмкүнчүлүгүнүн ишмердүүлүгүнүн негизинде ачылган коомдук кубулуштардын маңызын чагылдырган идеологияны кийинки муундарга жеткирүүдө салыштырмалуу жазуунун жоктугу, бул процессти эки эсе татаалдатат. Мындай кырдаал руханий чыгармачылыктын маалыматтарын сактоонун өзгөчө структурасы-

нын пайда болушуна алып келет. Бул жерде негизги көңүл бура турган маселе идеологиянын аң-сезимдин алкагында бир тепкичтен экинчи бир жогорку тепкичине трансформацияланышы маалыматты (информация) сактоо жана өткөрүп берүү дегенди билдирет.

Коомдук жашоонун бардык чөйрөсүн, саясий бийликти борборлоштурган коммунисттик идеологиянын негизинде түзүлгөн ири империя ХХк., аягында өзүнүн жашоосун токтотууга аргасыз болду. Ошол мезгилден ушул күнгө чейинки убакытты кыргыз элинин идеологиясынын аң-сезимдин алкагында трансформацияланышынын кийинки этабы катары кароого болот. Көз карандысыздыкка ээ болгон жаңы мамлекеттер бардык жагынан (саясий, экономика, маданият ж.б.) оор шартка дуушар болушту. Ошол оор шарттан чыгуунун бирден-бир жолу жаңы идеологияны иштеп чыгуу. Айрым окумуштуулар буга чейинки тарыхка кайрылып унутта калган жеке улуттук маанайдагы баалуулуктарды жандандырууга аракет кылышса, айрымдары өнүккөн өлкөлөрдүн идеологияларын таңуулоого далалат кылышат. Көз карандысыздыгына ээ болгондугуна чейрек кылым өтсө да Кыргызстандагы коомдук жашоонун алга жылбагандыгы, саясий чөйрөдөгү болуп өткөн олуттуу окуялар (эки жолку ыңкылап) дагы деле болсо идеологиянын иштелип чыкпагандыгына түздөн-түз байланышы бар.

Бардык айтылган жыйынтыктарды аяктап жатып төмөндөгүдөй ойлорго токтолууга болот. Кыргыз этносунун идеологиясы алгач башкалардыкындай эле мифологиялык көз караштын элементтеринин негизинде, диний өңүттө ата бабалардын арбактарына сыйынуу сыяктуу жана башка салттуу маданияттын алкагында калыптанган. Көчмөнчүлүк жашоо образы ага шайкеш келген чарбачылык тиричилиги идеологиянын алгачкы формасы катары кыргыздардын руханий жашоосунда кылымдар бою сакталып калуусуна шарт түзгөн.

ХХк. баш ченине чейин кыргыздарда идеологиянын ролун уруулук түзүлүштөгү

мамилелер аткарган. Анткени, уруу ошол жамааттын ар бир мүчөсүнүн социалдык ордун, функциясын аныктап турган. Ал эми XIX к. тышкы саясий, маданий факторлордун таасири астында кыргыз этносунун идеологиясы жаңы тепкичке көтөрүлүп, бирок руханий чөйрөдөгү көптөгөн оорчулуктарды жараткан. Ислам дининин, орус маданиятынын, кытай мамлекетинин саясатынын таасири, кыргыз эли өзүн улут катары сактап калуусуна аракет кылуусун мыйзам ченемдүү шарттаган.

Коомдо илимий дүйнөгө болгон көз карашты калыптандыруу көп мезгилдер бою, жада калса азыр дагы өтө жөнөкөй түшүндүрүлөт. Тагыраак айтканда бул процесс окутуунун тигил же бул формасы (билим берүү) менен байланыштырылат. Мындай метафизикалык мамиленин негизинде адамдарда ар кандай көз караштар пайда болот. Реалдуу жашоо менен билим алуунун негизинде калыптанган илимий дүйнөгө болгон көз караштын ортосунда карама-каршылык пайда болот. Ошондуктан жаңы идеологиянын концепциясын иштеп чыгууда коомдо түзүлгөн шарттарды эске алуу зарыл.

Өзгөчө белгилей кете турган нерсе социалдык топтордун ортосундагы идеологиялык мамилелер коомдук аң-сезимдеги карама-каршы идеялардын негизинде түзүлүшү мүмкүн. Бул өз кезегинде саясий келишпестиктерди жаратат. Мындай учур идеологияны иштеп чыгууда коомдук жашоодогу процесстердин өзгөчөлүктөрүн эске алууга мажбурлайт. Жогоруда айтылгын маселелердин бардыгы илимий изилдөөгө алынган проблеманын актуалдуулугун шарттап турат.

Тактап айтканда, адамдардын аң-сезиминдеги идеялардын жыйындысы болгон идеология коомдо улуу өзгөрүштөрдү жаратууга жөндөмдүү. Мындай зор күчкө ээ коомдук аң-сезимдин формасын жаратуу жогорку теориялык деңгээлдеги жөндөмдүүлүктү талап кылат. Идеологиянын ар

кандай формалары менен байланыштуу маселелер аны (идеологияны) жараткан белгилүү бир коомдун катмарынын өкүлдөрүнүн интеллектуалдык сапаттарынан гана эмес, алардын ыйманынан, тарбиясынан, инсандык, руханий табиттеринен да көз каранды.

Адабияттар:

1. Асанканов А. Кыргыз: рост национального самосознания [Текст] /А.Асанканов. – Бишкек: Мураc, 1997. – 228 с.
2. Багитжанова, А.Б. К вопросу о национальной идее и идеологии [Текст] / А.Б. Багитжанова // Вестн. Евраз. нац. ун-т им. Л.Н. Гумилева. Сер. гуманитарных наук. – Астана, 2008. – С. 211-219.
3. Бажан, Т.А. Религиозное и национальное в современном обществе . Соотношение религиозных и национальных правовых систем [Текст] / Т.А.Бажан, А.В. Меркурьев. – Красноярк: Сиб. юрид. ин-т, 2005. – 146 с.
4. Бартольд, В.В. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалган эмгектер [Текст] / В.В. Бартольд. – Бишкек: Кыргызстан-Сорос фонду, 1997. – 456 б.
5. Гирц, К. Идеология как культурная система [Текст] / К. Гирц //Интерпретация культур. – М., 2004. – С. 250.
6. Парсонс, Т. Институционализация идеологий [Текст] /Т.Парсонс // Парсонс, Т. О социальных системах. – М., 2003. – С. 483.